

Роберт ХОДЕЛ

robert.hodel@uni-hamburg.de

## СТАНКОВИЋЕВА РЕЦЕПЦИЈА У НЕМАЧКОЈ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА: ИЗМЕЋУ ЕГЗОТИЗАЦИЈЕ И ИДЕОЛОШКЕ ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈЕ

Универзитет у Хамбургу  
Институт за славистику

**Апстракт:** Рад анализира рецепцију дела Борисава Станковића у Немачкој тридесетих година XX века, с посебним освртом на идеолошке оквире који су је обликовали. Полазећи од немачког издања романа *Нечиста крв* (1935) показује се да је његово дело често тумачено у кључу „народњачке“ (*völkisch*) идеологије, кроз категорије егзотизације и неопрIMITИВИЗМА. Указује се на континуитет оваквих интерпретација од Првог светског рата до културне политике националсоцијализма, као и на њихову амбивалентност. Истовремено, рад показује да Станковићева поетика, усмерена на емоционалну и универзалну димензију људског искуства, одолева редукцији на национално-типолошки модел, што доводи у питање идеолошка читања његовог дела.

**Кључне речи:** *Нечиста крв*, рецепција, немачка књижевна сцена, тридесете године XX века, *völkisch* идеологија, неопрIMITИВИЗАМ, егзотизација Балкана, културна политика, националсоцијализам, књижевна интерпретација

Роман *Нечиста крв* први пут је објављен у Немачкој 1935. године под насловом *Hadschi Gajka verheiratet ihr Mädchen* [sic!]<sup>1</sup> у преводу Саве Д. Зеремског. Ово издање представљало је први том едиције „Библиотека југоисточна Европа. Народи и земље у песми и слици“ (*„Bücherei Südost-Europa. Völker und Länder in Dichtung und Darstellung“*) у издању минхенске издавачке куће Ланген и Милер (Langen & Müller). Године 1941. појављује се и друго издање, с коригованим насловом: *Hadschi Gajka verheiratet sein Mädchen* (Хаџи Гајка девојку угава).

1 Наслов првог превода полази од тога да је хаџи Гајка жена. Већ 1922. године се, у *Agramer Tagblatt*, појавио у наставцима немачки превод Нечисте крви под насловом *Unreines Blut* у преводу Јосипа Шлегела (Josip Schlegel), *Agramer Tagblatt*, 37/1922, 10-119, 12.1.-4.5.

На корицама првог издања истакнути су цитати двојице критичара који указују на рано рецепцијско вредновање романа у немачком културном простору. А. Ст. Јотић, директор гимназије у Алексинцу, роман одређује као „наш најбољи модерни роман“ (*Unser bester moderner Roman*), док др Г. Геземан, професор Немачког универзитета у Прагу, истиче да је реч о „приповедачу највишег ранга“ (*Ein Erzähler ersten Ranges*).

Изнад ових цитата налази се програмски интонирана карактеризација дела, која српску културну и друштвену стварност представља у егзотизујућем и типизирајућем кључу:

У овој књизи српског песника отвара се један шаролик свет: Србија као земља *исконских обичаја и стираси*, као земља *херојских људи високој националној осећаја* и самопоуздања (курзив овде и даље Р. Х.).

Сличан идеолошки и реторички тон уочава се и у предговору др Франца Тирфелдера, генералног секретара немачке Академије, у којем се артикулише шири културно-политички оквир у који се смешта појава овог издања. Тирфелдер истиче да је Немачка током протеклих седам векова упућивала „десетине хиљада људи“ јужно од Дунава, у просторе југоисточне Европе, призивајући при томе идеју раног германског присуства на тим територијама, још од времена „народног (völkisch) буђења“, када су се германска племена простирала све до Црног и Јадранског мора.

У том контексту, савременој Немачкој приписује се задатак обнављања и продубљивања веза с „народним културама југоистока“, при чему се Балкан представља као простор у којем су очуване наводне органске везе „крви и тла“ (*Blut und Boden*), као и изворна народна самосвест, херојски етос и сеоска укорењеност, супротстављени „разарајућој“ урбаној цивилизацији. Истовремено, подвлачи се уверење у „непрестано духовно оплођивање“ подунавских земаља немачком културом, уз признање да су се у тим срединама развиле и самоникле поетске традиције, иако под утицајем „страних“ и „не увек раси примерених“ (*artgemäß*) културних образаца.

Овај програмски предговор завршава се апелом да новопокренута књижевна серија допринесе „приближавању суштини народа“ који су, како се тврди, судбински повезани с немачким народом у оквиру средњоевропског простора, уз наглашавање да се истинско пријатељство може засновати једино на узајамном познавању (Станковић 1935: 5–7).

Историјски и институционални оквир у који је Станковић овим издањем уведен, Шалер описује као значајно померен у односу на претходни период: док је пре 1935. године истраживање југоистока било усмерено превасходно на перципирану „претњу Немству“, након те године у први план долазе доприноси немачких етничких

група, да би од 1943. године југоисточни институт већ био интегрисан у структуру Главног уреда за сигурност Рајха (Schaller 2006: 272).

Идеолошка усмереност издања из 1935. године показује се као недвосмислена: наглашавају се *народно* (*völkisch*), *сеоско* и *херојско*, као кључне одреднице балканских култура, које се притом интерпретирају као подстакнуте германским утицајем и супротстављене декадентној урбаној цивилизацији. У том контексту, појам „народно/народњачко“ (*völkisch*) већ је у то време носио изразито идеолошки профилисано значење, обележено националистичким и антисемитским импликацијама, будући да је још у оквирима Немачког царства Свенемачко удружење (Alldeutscher Verband) доследно афирмисало пангермански национализам заснован на концепту „крвне заједнице“ утемељене у идеји биолошког наслеђа.

Даљи развој појма добро је познат: од 1920. године партијски орган НСДАП-а издаје *Народни посматрач* (*Völkischer Beobachter*), док се од 1933. термин *народни* (*völkisch*), односно *немачконародни* (*deutschvölkisch*) употребљава као синоним за националсоцијалистички (Benz 2006: 26).

Иако се у предговору издања из 1935. године у први план још увек поставља фигура „племенитог дивљака“, већ и формулације о „културним утицајима који нису увек примерени раси“ сигнализују идеолошку матрицу која ће убрзо довести до радикализације искључивости и институционализације непријатељства.

Амбивалентан однос немачких уредника према Балкану – између дивљења и презира – уочава и Момчило Селесковић. У тексту „Бора Станковић и Немци“, објављеном 27. априла 1935. у листу *Правда* (XXXI/1935, бр. 10952, стр. 16), он истиче:

Тзв. регионализам, тј. враћање од проблема човека који не станује у метрополи, карактеристичан је не само за књижевност данашње Немачке, где је он више мање наређен одозго, него донекле и за књижевност Француске, где је у делима писаца као што су Джоно (Giono), Шатобриан (Chateaubriand), Пура (Pourrat), Шамсон (Chamson) и др. донео лепа плода. Свакако да је овај „регионализам“ Станковићев и био разлог што му је дело сада издато у немачком преводу.

Полазећи од таквог увида, Селесковић превод *Нечисте крви* тумачи као део ширег унутрашњег немачког интересовања, које имаје термином „регионализам“. У општем идеолошком оквиру, тај појам означава преоријентацију ка колективном националном идентитету, у Немачкој артикулисаној кроз доктрину „*Blut und Boden* (крви и тла)“. У складу с том идеологијом, тежиште књижевног приказивања помера се с универзалних антрополошких тема – љубави, зависти, себичности, друштвене неједнакости, тежње ка слободи или одговорности према заједници – ка специфичностима појединачног народа. Писац се, у том смислу, поима као тумач колективног

менталитета, чији се „најчистији“ облик проналази у сеоској, традиционалној средини.

Оваква ренационализација друштва, тесно повезана с процесима рехијерархизације, била је широко распрострањена у Европи (као и у Сједињеним Америчким Државама) током касних двадесетих и тридесетих година XX века. Стога не изненађује што се готово сви преводи *Нечистије крви* настали пре Другог светског рата – изузев чешког из 1920. године и немачког (аграмског) из 1922. године – уклапају у исти временски хоризонт: 1928. и 1930. године објављују се прво и друго издање италијанског превода (у периоду када се Италија, од 1925. године, консолидује као диктатура под Мусолинијевим вођством), 1934. следи словеначки превод, 1939. бугарски, пољски и словачки, а 1940. француски.

Као и немачко издање из 1935. године, и италијански превод Умберта Урбанија – који је већ након две године распродат, и потом објављен у другом издању у оквиру угледне миланске издавачке куће Casa editrice Bietti – био је пропраћен карактеристичним рецепцијским одјецима у штампи. Тако Либро Бенко у листу *Il Piccolo della sera* (Трст, 11 јула 1928) истиче: „Доиста је један велики роман. [...] Већ од првих страница осваја те сјајни ориентални колорит.“ Марко Касалино у часопису *Fiera letteraria* (Милано, 28 септембар 1928) наглашава: „Софка затрављује, осваја и измиче. Њезина лепота постаје запреком срамотној похоти свекра. Станковићево настојање да прикаже потезима црвеног сјаја и победоносне пожуде варварски еротизам својих лица, јест постојано и потпуно.“ Слично томе, *Il Resto del Carlino* (Болоња, 7 јула 1928) уочава да је реч о новом свету „за нас, у који нас Станковић брутално уводи, да нам открије, са једном линеарном простотом, занимљиву психологију једне расе<sup>2</sup> која је настала од разних народа, која обухвата најздравије животне мотиве и најпоремећеније енергије скупа са притиском најтежег фатализма и са знаковима распадања и пропасти.“

У том смислу посебно је индикативан наслов текста који је 1924. године објавио сам преводилац Умберто Урбани: „Borisav Stanković, il creatore dei tipi balkania“ (*L'Europe orientale*, 1924, № 5, 246–250; објављено и у *Трјовинском иласнику*, XXXIV, 1924, бр. 144, 28. јун, стр. 2, под насловом „Бора Станковић креатор балканских типова“). Очигледно је да се Урбани ослања на Станковићеву прозу из *Београдских новина*, објављивану у рубрици „типови Балкана“.

---

2 Упоп. А. Cronia: Boris Stanković, Sangue impuro, unica traduzione autorizzata dal serbo di Umberto Urbani, con prefazione di Silvio Benco, Milano, 1930, Bietti, pag. 256, L. 5; *Europa Orientale*, XIII, 1933, 95: „Ed è un successo che ben si merita il «Sangue impuro» dello Stanković e che in pari tempo fa onore anche al gusto dei suoi ammiratori italiani. Perché lo Stanković, è il migliore romanziere jugoslavo moderno, scrittore di razza, robusto, vigoroso, efficacissimo.“ (И то је успех који Станковићева *Нечиста крв* заслужује и који уједно части и укус његових италијанских поштовалаца. Јер Станковић је најбољи модерни југословенски романијер, писац од расе, снажан, енергичан, веома ефектан.)

Иста етничко-културна перспектива препознаје се и у Урбанијевом чланку од 28. октобра 1927. у листу *Il Piccolo della sera* (цит. према *Време*, 8. децембар 1927, бр. 2144, стр. 2: „Европска штампа о Бори Станковићу“), где се каже:

Његов примитивски и бестрастни геније продро је у срж мистерије љубави примитивске, ориенталске, балканске. Он је творац типова балканских и анализатор троструке психе турско-јелинско-словенске са полуострва које представља крај Европе и почетак Азије.

Станковић је у интимној есенцији својој геније универзални, коме се јелинска фантазија, турска чулност и страсност и словенски мистицизам међусобно мешају и муте у срцу као хаос балкански који се гаси само вином и крвљу.<sup>3</sup>

Иако исписани с изразитом симпатијом и дивљењем према врањанском писцу, ови редови сведоче о одјецима авангардног неопримитивизма, који је, кроз негацију „цивилизације“, настојао да досегне универзално и општељудско. Урбанијево тумачење тако ступа у атмосферску сродност с концептом „барбарогенија“ Љубомира Мицића, „звездним језиком“ Велимира Хлебникова, као и идејом „матерње мелодије“ Момчила Настасијевића.

Међутим, ако се има у виду да се фрањевачки монах Урбани већ 1922. године прикључио италијанској фашистичкој партији, његов наизглед „романтичарски“ поглед на Балкан добија и извесну злослутну димензију. То, наравно, не значи да се романтизација Балкана касних двадесетих година нужно трансформише у национал-фашистичку идеологију, али она несумњиво остаје на граници могућег прелаза ка националистичком тумачењу културе и друштва.

Супротан пример пружа немачки политичар, историчар и познавалац Балкана Херман Вендел (Hermann Wendel, 1884–1936), који је током балканских ратова боравио у Србији као дописник социјал-демократског листа *Vorwärts [Haupeg]*. У чланку објављеном 24. октобра 1927. у *Frankfurter Zeitung* (цит. према: *Време*, VII, 1927, бр. 2108, стр. 2), он са жаљењем констатује да је „највећи модерни књижевник српски“, Бора Станковић, у Европи тек „празно име“, додајући:

У његовим причама оживљује у пуној снази старо Врање које је ишчезло и ишчезава. Свет један који проповедна литература још није познавала. Свака страна буја локалном бојом; људи се служе старовременском фразом, од крви им ври Ислам и Словенство, Исток и Запад, прошлост и садашњост. У форми је писац и грешио и подсећао на генијалног аналфабета, који није учио стилистике, али читалац све то заборавља под утицајем снажног флуида приказивања и *још*ово дивљачке снаге *сйваралачке*. [...]

3 [https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:SD\\_EA14D129E93A8F6C7A1935AA12C320B4-1927-12-08](https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:SD_EA14D129E93A8F6C7A1935AA12C320B4-1927-12-08)

О роману *Нечисти крв* Вендел даље пише:

У овоме је исти проблем као у „Буденброцима“: дегенерисање престарелог плутократског сталежа, и смена патрициске шихте шихтом скоројевићких плебејаца могла је роман завести у област социјалнога, али ништа од свега тога није желео песник, који се, простачки и примитивно, уклањао свакој „литератури“ и „теорији“. Он је хтео само да ствара, слушајући једино потмуо глас своје крви, и оно што је отуд произишло, било је једна најособењачнија творевина у светској литератури. Ваљак модерне цивилизације који све изравњује презирао је те животарио, разочаран и огорчен, у Двадесетом Веку, поред американских облакодера, у ниском јадном кућерку дунавског предграђа, у близини обудовеле крчме „Код Три Шешира“, која му је била прибежиштем, можда и сувише честим. И његова изненадна смрт као да је протест напретку, који он можда није схватио, а у сваком случају презирао.

И код Вендела се, дакле, уочава исти вредносни распоред: негативно конотирани „ваљак модерне цивилизације, који све изравњује“ супротстављен је позитивно обележеној „локалној боји“ и „готово дивљачкој снази стваралачког“ израза. Међутим, за разлику од Урбанија, Вендел након 1933. године емигрира у Француску, где постаје сарадник социјалдемократског егзилантског листа *Neuer Vorwärts*.

Венделу и Урбанију – као и ширем интелектуалном струјању које значајне подстицаје црпи из авангардног неопримитивизма, а делимично се улива у тоталитарне национализме тридесетих година – заједничко је померање фокуса са појединца као центра антрополошког интереса. Уместо космополитског грађанина, усмереног ка личном испуњењу, што је још увек било карактеристично за прву половину двадесетих година, у први план ступа колективни, национално дефинисан идентитет. Овај регресивни заокрет додатно је убрзан и учвршћен последицама светске економске кризе.

Регресивност овог процеса може се сагледати и у историјској перспективи: модел идентификације, конституисан у доба романтизма и још увек способан да носи одређене демократске потенцијале, у контексту Првог светског рата бива радикално изопачен. У „Великом рату“ колективни идентитет нације, постављен изнад права и слобода појединца, поприма статус готово апсолутне норме. Илустративни су примери Карла Либкнехта (Karl Liebknecht), осуђеног 1916. године на четири године затвора због „ратне издаје“, као и пацифисте Бертранда Расела (Bertrand Russel), који је исте године лишен професорског места на Универзитету у Кембриџу и осуђен на шест месеци затвора.

И као у сваком ратном сукобу, и у „Великом рату“ језик постаје симптом дубоко измењених и изврнутих односа. Илустративан је пример једног од „најуспешнијих“ пропагандних слогана аустријске

кампање, који је формулисао Феликс Салтен, сарадник ка-унд-ка ратне пропаганде: „*Свако ѿане – Рус мање (Jeder Schuss ein Russ!) – сваки ѿоуыз мање Француз! (jeder Stoß ein Franzos!) – Сваки рез јеган Енїлез! (Jeder Tritt ein Britt!) – Србија мора га се ѿоубија! (Serbien muss sterbien!)*“. У оваквој реторици, једнина означава читав народ: појединац и колектив бивају сведени на истоветност.

Поставља се, међутим, питање какве везе овај модел има са Станковићем: Да ли је и његово писање у *Београдским новинама* било читано у истом национално-колективном кључу? Јовичић (Станковић 1987: 295–296) наводи више разлога који су Станковића навели на сарадњу с окупаторима: материјална нужда петочлане породице која се из Ниша вратила у опљачкан дом, опасност од поновне интернације у случају одбијања сарадње, могућност да настави да делује као писац објављујући већ постојеће текстове, као и уверење да га је српска елита приликом повлачења у Црну Гору – занемарила.

Истовремено, одређене околности и ранији контакти могли су додатно утицати на његову одлуку. Станковић је, наиме, већ на прелому векова сарађивао са сарајевским листом *Нада*, који су уређивали Коста Херман и Силвије Страхимир Крањчевић, док му је током рата, док је био у Дервенти, др Душан Мандић омогућио да објави причу „*Луди Риста*“ у *Сарајевском лисћу*, обезбедивши му притом и повлашћене услове боравка у војној болници. У том светлу, ни каснији поступак – обраћање Херману, који је у међувремену, у оквиру „*гувермана*“, водио Политичко одељење, са молбом за ослобађање из интернације (тачније конфинације) – не делује као неочекиван, већ као донекле логичан наставак раније успостављених веза.

Но, вреди размотрити и трећу димензију овога питања. Чак и уколико се Станковић идентификује са српском страном, код њега изостаје онај тип националног осећања које свет дели на јасно разграничене категорије „хероја“ и „издајника“. О томе сведочи и писмо упућено Херману:

Писао сам му и молио га да се заузме или да се пустим кући или да ми се допусти да са својом породицом одем у своје родно место у Врање, макар и под Бугаре. (Јао, какве ли ћу грдње извући од наших „патриота“!) (Станковић 1987: 26).

Овај исказ отвара могућност различитих тумачења: да ли је Станковић био снажније везан за завичајни простор него за државни оквир, или је, пак, полазио од прагматичне претпоставке да ће целокупна територија ионако бити окупирана, те да су шансе за опстанак његове породице у Врању веће.

Сличну дистанцу према ратном искуству открива и аутобиографска белешка коју Огризовић наводи у предговору загребачком издању *Нечистије крви* из 1917. године, где Станковић пише:

За време ратова као референт Црквенога одељења министарства Просвете [...] био сам поштеђен од војништва и учествовања у ратним напорима и грозотама. Мада ми се давала прилика, да тобож скупљам утиске и импресије ратне, увек сам избегавао и срећан сам што нисам присуствовао (Станковић 1985: 65).

На једном месту у незавршеној приповеци *Печал* (постхумно објављена 16. августа 1928. године у *Српском књижевном гласнику*), налази се значајна аутопоетичка напомена:

Замерало ми се што сам оне типове назвао балканским а не српским. Ја признајем да сам одувек, а не тада, осећао да су у мојим радовима највише усредсређене опште карактерне црте људи и прилика Балкана. Јер, да нема у њима нечега општега, балканскога а не сасвим провинциалног, врањског, као што једнако критичари наглашавају, откуда да се „Коштани“ са истим одушевљењем и разумевањем, осећајући у њој нешто своје, рођено, плеска како у Београду, тако у Софији, Скопљу, Мостару, Сарајеву, па чак и у Сплиту? (Симоновић 1982: 6).

Још експлицитније Станковић формулише свој став у разговору с Бранимиром Ђосићем (1903–1934), објављеном 12. марта 1926. године у листу *Полиџика*, одговарајући на питање зашто више не пише и живи повучено:

Ствар је у овоме: ако човек не може да даје увек нешто боље и јаче него што је раније давао, најбоље је да не даје ништа. После, ви сте млади, ви то не можете разумети, али је по среди и рат. После ових грозота, како мора онеме, који је видео сву несрећу и разумео је, који је видео крв, срушене вароши, помрлу децу, поубијане мужеве, упропашћене жене, како мора онеме да изгледа ништаван сав човеков напор. Каква уметност, каква књижевност! Шта она ту може да учини, како да оплемени оно што се не да оплемени: искасапљене људе, просута црева, крв?... А ми који смо били ту и видели, не можемо да идемо даље и да пишемо о другоме: сва та грозота је присутна [...] свему је томе крив један рђаво схваћен национализам! Оно што се зове: бугарофилство, германофилство, србофилство... А зашто? Чему? (Станковић 1987: 261).

У томе контексту разумљива је и оцена Велибора Глигорића да је „Станковић у суштини анационалан“, уз даље објашњење:

Превасходно чулник, он није за земљу везан једним осећајем заједнице, крвном везом сродништва и братства нити историјом прадедовских борби, он је за земљу везан чулима, њеном прашином, њеном грбином. (Станковић 1985: 104)

Уколико се новообјављени Станковићеви текстови у *Београдским новинама* читају не према месту њиховог настанка, већ према садржају, постаје јасно да се они органски уклапају у целину његовог опуса. Они настављају тематску линију већ назначену у раним при-

поветкама, као што су „Увела ружа“ или „Покојникова жена“, а потом развијену у циклусу *Из моја краја* и познијим текстовима: реч је о имплицитној, снажно емотивној друштвеној критици која, с једне стране, осветљава беду сиромашних, а с друге – све израженије полемички – разобличава деспотске облике понашања.

Тај полемички импулс први пут се у пуној јасноћи јавља на крају приче „Наза“, где се драматично сукобљавају правда и друштвена хипокризија: док је јунакиња, која жели да освети силовану и мртву ћерку, затворена, њен злочинац бива часно сахрањен: „Пратња била сјајна. Сва варош. Сви свештеници. И чираци, рипиде. Чак и деца из школе била“ (Станковић 1956 II: 90).

Сличан саркастични и критички тон обележава и приповетке „Јово-то“ (1909) и „Госпо'н Таса“ (1906), при чему се стиче утисак да се код Станковића постепено појачава разочарање стварношћу. Сензуално-елегични карактер раних љубавних прича уступа место ироничном и сатиричном тону, који сведочи о све израженијој дистанци према друштвеном окружењу. Управо у том књижевно-егзистенцијалном оквиру треба читати и прозне цртице „Под окупацијом“, настале током и непосредно након Првог светског рата, у којима се, често с дозом саркастичне ироније, приказују суграђани који се представљају као велики родољуби, а истовремено се богате на рачун сиромашних.

Станковић, дакле, и у ратном периоду остаје доследан сопственој поетици. Ипак, та чињеница не искључује могућност да су поједини његови текстови били накнадно инструментализовани у пропагандне сврхе. О томе пише Ђорђевић:

Они су излазили у рубрици „Балкански типови“ [касније у рубрици „Београдске шетње“] и злоупотребљени су да би учврстили став германских читалаца о Србима, али и другим балканским народима, као с једне стране заосталим и примитивним људима које цивилизација није дотакла, а с друге стране о тзв. „племенитим дивљацима“. (2018: 69)

Према Ђорђевићу (Исто), симптоматичан је и извештај „По Балкану“ једног аустријског официра с југа Србије, објављен у мају 1916. године у *Београдским новинама*:

Шта ли мисле ови примитивни о нама? Да ли нас сматрају као неке недостижне величине, или као смијешно изопачење њихове представе о човјеку? Бојим се да не буде ово друго. Ми смо на Оријенту, а оријенталац презире странца: муслимани зато што није исте вјере, а остали стога, што им је то опште својство. Али нека. Ми ћемо прије научити да њих разумијемо – но они нас! То је њемачки обичај („По Балкану“, 1916: 2).

Из оваквих текстова постаје јасно да је „народно (völkisch)“ тумачење Балкана тридесетих година имало своје дубље претходнице већ у дискурзивним обрасцима Првог светског рата.

Опасност да се „романтична“ слика Балкана, какву нуди издање *Hadschi Gajka verheiratet ihr Mädchen*, може преокренути у сопствену супротност, уочава и Селесковић. Он наводи четири немачка приказа Станковићевог дела: у *Deutsche Allgemeine Zeitung* (9. децембар 1934, др Тирфелдер), у часопису *Der Nahe Osten* (20. децембар 1934, анонимни аутор), у *Geistige Arbeit* (20. јануар 1935, проф. Геземан) и у *Klingsor* (јануар 1935, Хајнрих Цилих):

Сви приказивачи признају, без икаква ограничења, изванредно велику књижевну вредност дела које, како вели др Тирфелдер, треба да буде светски признато. Они жале што су, како каже анонимус из *Der Nahe Osten*, „пред капијама Немачке дејствовали велики песници, достојни светског гласа“, а да Немачка о њима до сад чак ни имена није знала. Разлог томе је, по истом анонимусу, што је немачка јавност о блиском Истоку познавала до сад само једну лажну карикатуру. Али су сада, по речима проф. Геземана, прошла времена у којима је Словенски Балкан Немцима био непознат или наопако познат. Овим речима проф. Геземан само понавља, у блажем облику, као што је већ казао у својој недавно изашлој књизи *Der montenegrinische Mensch*, на име: да су нас Немци раније „дифамисали“ од оног тренутка када смо им постали „политички незгодни“. Ово отворено признање може немачком научнику само на част да служи. [...]

Па ипак постоји, и у овој новој оријентацији, опасност да нас Немци не схвате опет само једнострано. Они, разуме се, траже у нама и у нашој земљи пре свега оно што код себе не могу да нађу, на име: егзотичност. Опасност је да они при томе не превиде да та егзотичност и тај „регионализам“ и за нас саме претставља, – па жалили ми то или не, – само прошлост. И за нас саме је напр. љубав коју описује Станковић једна, како каже проф. Павле Поповић, „чудна“ и „источњачка“ љубав. Штета би, дакле, било ако би нас Немци сада идентификовали само са егзотиком. Још већа штета би била ако би та егзотика била намештена и оперетска, као што је то случај у неким филмовима о нама. Немци нас неће свестрано упознати, ако затворе очи пред основним стремљењем нашим и наше државе које се састоји у томе што тежимо да изађемо из регионализма и да сазидамо савремену заједничку кућу.

Да је већ 1935. године представа о „заједничкој кући“ била у великој мери илузорна, показују и интервенције немачког издавача. О томе непотписани аутор у листу *Време* од 30. октобра 1934. године (стр. 8)<sup>4</sup> у тексту „Необичне перипетије око издавања *Нечистије крви* Боре Станковића на немачком језику“, пише:

Одједном, ко зна из каквих разлога, издавачи [Алберт Ланген и Георг Милер] су се обратили преводиоцу једним љубазним писмом молећи га да промени своје – име. Г. Давидовић се дуго питао зашто. Али, између редова он је могао да назре отприлике шта се при томе захтеву имало на

4 [https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD\\_EA14D129E93A8F6C7A1935AA12C320B4-1934-10-30](https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_EA14D129E93A8F6C7A1935AA12C320B4-1934-10-30)

уму. Издавачи су људи који гледају свој посао и профит, и свакако да је њима било стало да публика, која ће добити роман у руке не посумња у чистоћу крви преводиоца... Име „Давидовић“ изгледало је, дакле, пореклом јеврејско. [...]

Проблематизација није обухватала само преводиочев идентитет, већ и сам наслов романа. У другом тексту, објављеном 19. новембра 1934. године у *Времену*, под насловом „Борба око наслова *Нечисте крви*“ пок. Боре Станковића још траје мада преводилац предлаже да наслов гласи – *Софка*“, вероватно исти аутор бележи:

Други проблем је био много тежи: наслов самога романа „Нечиста крв“ мало је незгодан у Немачкој где се сада ради на пречишћавању крви уопште. И око тога наслова настала је права борба, пошто се преводилац није нашао компетентним да мења наслов покојног аутора. (1934: 5)

Иако је, напослетку, постигнут извешан компромис, сама расправа сведочи о идеолошком притиску који је пратио рецепцију дела. Немачки професори и књижевници, како се наводи, полемисали су око тога да ли је прикладније решење „Софка“, „Балканска крв“ или неки „неутралнији“ наслов, попут *Mädchen aus Wranje* [*Девојка из Врања*]. Ове дилеме јасно показују у којој мери су културни и књижевни критеријуми били подређени ширем идеолошком хоризонту времена.

Но какве су уопште везе између Станковићевог опуса и описаног идеолошког оквира? Да ли је његово дело било подложно националистичкој инструментализацији више него дела других аутора?

Из целине Станковићевог стваралаштва може се закључити да је могућност оваквог читања дата превасходно *ex negativo*. Станковић се ретко – или тек маргинално – бави (само)рефлексивном свешћу која критички преиспитује сопствену околину; његови јунаци живе претежно „вегетативно-биолошки“ живот, усмерен ка осећањима и непосредним импулсима. Чак ни његове драме не почивају на дијалошком, дискурзивном принципу.

Овакво фокусирање на „инстинктивно“ могло је, без већег отпора, бити подвргнуто двоструком тумачењу у духу националсоцијалистичке идеологије: или „народно-позитивном“, као одсуство претеране, „разарајуће“ интелектуалности, где се фигура „племенитог дивљака“ појављује као позитиван модел изван „искварене цивилизације“, или „расистички-негативном“, као знак наводне националне заосталости, неотесаности и „примитивности“ балканског човека.

Обе интерпретације, међутим, полазе од редуктивног схватања јунака као „националног типа“, и притом занемарују како његову индивидуалност, тако и позицију самог аутора. Ни у свести Стан-

ковићевих ликова, ни у ауторском односу према њима, етнички или религијски колективни идентитети не заузимају пресудно место. Станковић остаје превасходно усмерен ка појединцу као носиоцу искуства.

Полазећи од таквог схватања емоционалне природе човека, он заузима изразито модернистичку позицију, ослобођену реалистичког концепта друштвене предодређености. Његово интересовање усмерено је ка дубљим слојевима људске психе, који не зависе непосредно од историјских околности. „Вегетативно“ код Станковића није, дакле, одлика одређеног народа, већ универзална антрополошка категорија. Његов „примитивизам“ треба разумети као део ширег, модернистичког неопримитивизма, а не као етнички обележену особину.

Станковићева емоционална проза и данас делује снажно и непосредно: читалац се лако идентификује с његовим јунацима и проживљава њихова искуства као сопствена. Она сведочи о трајности емоционалне структуре човека, која остаје релативно непромењена и у временским распонима мереним вековима.

„Можда је то само неки Борин живот Врања и његових људи“, каже Иво Андрић у разговору с Александром Белићем, „али је то живот!“ (Пауновић 1985: 30–31).

### Литература

- Ђорђевић, Бојан. „Чија се рука машила непријатељске браве: О 'издаји' интелектуалаца у Првом светском рату“. *Лик* 4.5 (2018): 55–81.
- Пауновић, Синиша. *Бора Станковић и Бранислав Нушић иза завесе*. Београд: Народна књига, 1985.
- Симоновић, Риста М. *Два југословенска великана (Борисав Станковић и Ђорђе Тасић)*. Врање: Државни архив, 1982.
- Станковић, Борисав. *Сабрана дела*, I–II. Београд: Просвета, 1956.
- Станковић, Борисав. *Сабрана дела*, VII. Београд: Просвета – БИГЗ, 1985.
- Станковић, Борисав. *Сабрана дела*, VI. Београд: Просвета – БИГЗ, 1987.
- Benz, W. *Die 101 wichtigsten Fragen. Das Dritte Reich*. München: Beck, 2006.
- Schaller, Helmut. Rezension: Matthias Beer, Gerhard Seewann (Hg.): *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. München 2003 (= Südosteuropäische Arbeiten). *Zeitschrift für Balkanologie* 42 (2006), 1+2, 271–274.
- Stanković, Borisav. *Hadschi Gajka verheiratet ihr Mädchen*. München: Albert Langen / Georg Müller, 1935.

Robert Hodel

*Bora Stanković's Rezeption in Deutschland der 1930er Jahre:  
zwischen Exotisierung und Instrumentalisierung*

*Zusammenfassung*

Der vorliegende Beitrag untersucht, wie das Werk von Borisav Stanković in den 1930er Jahren in Deutschland gelesen und interpretiert worden ist. Ein besonderes Augenmerk gilt der Übersetzung des Romans *Nečista krv – Hadschi Gajka verheiratet ihr [sein] Mädchen* – aus dem Jahr 1935 und seinen kritischen und kommentierenden Begleittexten. Stanković wird hier vorwiegend als Autor von „Balkantypen“ (*balkanski tipovi*) präsentiert, wobei sich sein Werk nahtlos in die ideologischen Darstellungen des Balkan als Raum des Primitiven, Exotischen und volkstümlich („völkisch“) Authentischen einfügt. Diese Lesart gründet sich einerseits auf den avantgardistischen Ideen einer „neoprimitivistischen“ Erneuerung der Zivilisation, andererseits bereits auch auf einer Philosophie des „Bluts und Bodens“, die in den dreißiger Jahren immer deutlicher die Avantgarde überlagert und verdrängt. Auch wenn beide Betrachtungen, die „exotische“ wie die „völkisch-nationalistische“, noch durchaus positiv ausfallen, birgt die letztere bereits ein negatives, wenn auch noch nicht ausgesprochenes Potential in sich – der „primitive Balkanmensch“ nicht als Hort der Erneuerung der Zivilisation, sondern als Ausdruck der Verrohung und Degeneration.

Beide Lesarten berufen sich auf Stanković's poetologische Ausrichtung auf das emotionale und „instinktive“ Leben der Figuren, missachten aber, dass in seinem Werk die nationale (kollektive) Identität keine relevante Kategorie darstellt. Im Gegenteil, Stanković fokussiert maßgeblich das Individuelle, und damit auch die universellen Aspekte der menschlichen Natur.

Die deutsche Rezeption Stanković's der 1930er Jahre erweist sich somit als ein Beispiel, wie ein literarisches Werk in ideologische Rahmenbedingungen eingebunden wird, die die gegebene Poetik transzendieren und missachten, und wie damit die Bedeutung eines Werks nach den vorherrschenden kulturellen und politischen Modellen neu gestaltet wird.

*Schlüsselwörter:* Unreines Blut, Rezeption, deutsche Literaturszene, dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts, völkische Ideologie, Neoprimitivismus, Exotisierung des Balkans, Kulturpolitik, Nazionalsozialismus, literarische Interpretation

Примљено: 20. 5. 2026.

Прихваћено: 28. 6. 2026.